

Sissejuhatus. Teleajaloo periodiseeringust ja allikatest

Televisioon on ülesehituselt, sisult ja toimelt sedavõrd mitmetahuline, et selle arengulugu on võimalik uurida ja kirjeldata paljudelt erinevatelt lähtealustelt. Lootuses leida hea „seletav mudel” ja vähendada tinglikkust, mis ajas järjepideva protsessi raamistamisel paratamatult ette tuleb, on järgnevas ülevaates rakendatud üheaegselt mitmeid vaatepunkte.

Ühelt poolt on televisioon äärmiselt ühiskonnatundlik ning sõltub ühiskonna põhistruktuuridest: riigikorraldusest ja võimu teostamise tavast, poliitika, majanduse, tehnoloogia ning kultuuri konkreetsest arengufaasist, auditooriumi ootustest televisiooni suhtes. Samas on televisioon aga ka küllaltki sõltumatu ning konservatiivne meedium, mis reageerib ühiskonnas ja meediakasutuses toimunud muutustele „omatahti” ja teatud viivitusega. Läbi kogu teleringhäälingu ajaloo on tuntav teatud sünkroonsusnihe ühiskonna ja meediumi arengu vahel. Sageli jääb mulje, et televisioon „võtab ühiskondlikule arengule järele”, samas on olnud tipp hetki, mil teletegijad on „astunud ajast eespool”. Paljud protsessid avalduvad teleorganisatsioonide arengus, programmide kompositsioonis ja saadetes neid esilekutsunud algtokekest hiljem. See tuleneb televisiooni olemusest, tema mosaiiksest struktuurist (ajakirjandusest teatri ja filmi), pikaajaliselt etteplaneeritavast mahukast tootmistegevusest ja sellega läbipõimunud tehnilise ja loomingulise süsteemi iseärasustest.

Nagu kõik suur, on ka televisioon väga vastuoluline nähtus. Televiioonis nähakse ikka ja jälle nii head kui halba. Suur on aeglane, aga ka jõuline ning televisiooni mõjust pole jäänud puutumata keegi. Samas on televisiooni suhted ühiskonna eri tasandite institutsioonide ja valdkondadega ning huvi- ja vaatajarühmadega alati emotsionaalselt pingetatud. See tuleneb meediumi mitmetahulisusest ning üheaegselt tegutsemisest paljudel tasanditel. Televiioon on ideaalis suur kolmainus. Kõigepealt uudiste- ja publitsistikakanal, informeeritud avalikkust loov ja taastootev teabe- ja arutlusruum. Seejärel ajaviite ja lõõgastuse pakkuja, üha enam ja enam lõbumeedium. Ning lõpuks – seda küll paraku üha harvem – kultuuritoodete ja kunstiteoste looja.

Selles mosaiigis on palju värve ja toone. Teletegijate püüe olla sõltumatu ja iseseisev on sageli niisama tugev kui haavatavus ja mõjutatavus valitsevast ideoloogiast, poliitilisest ja majanduslikust survest. Televiiooni enese eesmärkide ja avaldumisvormide paljusus on stimuleerinud tegijate kustumatut loomingulist inspiratsiooni ja motivatsiooni, „toinud” teletegemise sisepinget ja lõppematuid identiteediotsinguid ning tinginud ka televiioonis suhtumiste paljusust.

Järgnevas käsitluses televisiooni arenguperioodide piiraastad kattuvad. Sellise lähenemise tingis televisiooni organisatsioonilise ja loomingulise tegevuse eripära, ennekõike telejaama juhtimise ja programmi kavandamise hooajaline iseloom. Organisatsiooni toimimist ja programmiarendust puudutav analüüs tehakse reeglina põhihooaja (september–mai) teises pooles, mil otsustatakse järgmise hooaja prioriteedid, saadete valik ja saatevõrk ning kavandatakse vajalikud ümberkorraldused töökorralduses ja struktuuris. Seetõttu lähtusime arengu periodiseerimisel hooajaprintsiibist, mis omakorda tingis sama aastanumbri kasutamise külgnevate perioodide piiril (nt hooajad 1956/57 ja 1957/58). Hooajaprintsiibist on püütud järjekindlalt kinni pidada kõigil tasanditel, seda nii teleajaloo põhi- kui alaperioodide eristamisel.

Kõige laiemas plaanis jaguneb järgnev kokkuvõtlik televisiooni arenguloo esitus kaheks suureks osaks – nõukogudeaegses Eestis (1955–1991) ja taasiseseisvunud Eesti Vabariigis (1991–2005) toimunuks. Muutused ühiskonna poliitilises ja majanduslikus arengus tingisid **nõukoguliku arenguperioodi** jagamise kaheks: rahuliku arengu perioodiks 1955–1970, mil Eestis kujunes professionaalne televisioon, ning stagnatsiooniperioodiks 1970–1987, mis lõppes süsteemi lagunemisega ja rahvusliku ärkamisega 1987–1991. 1991. aastast algas taasiseseisvunud Eesti siirdeperiood demokraatlikku turumajanduslikku ühiskonda ja eurointegratsiooni protsess. Uutes tingimustes arenes välja uus **nüüdisaegne dualne telekorraldus**, mis põhines ringhäälinguseaduse alusel toimiva avalik-õigusliku ja eraõiguslike teleorganisatsioonide kooslusel.

Erinevalt autori varasemast käsitlusest (Šein 2004:121), milles ärkamisaja ajalooliste pöördeastatega 1987–1991 märgiti siirdeperioodi algust, on käesolevas tekstis neid aastaid käsitletud iseseisva siduslülina ja üleminekuperioodina kahe ajastu vahel.

Valdkonna sisemise arengu loogikal põhinev detailsem analüüs võimaldas televisiooni 50-aastase arenguloo jagada **12 alaperioodiks** (vt järgmisel leheküljel). Nende alaperioodide raamistuse tingisid organisatsioonilise ja loominguilise edenemise olulisemad etapid, programmi eesmärkide ja prioriteetide ümbersõnastamine, meediumit oluliselt mõjutav tehniline areng, telemaastiku ülesehituse ja toimimispõhimõtete muutumine. Seni viit teadaolevat Eesti teleajaloo perioodiseeringut (autorid Voldemar Lindström, Hillar Peep, Aune Unt, Renita Timak ja Hagi Šein) saab kõrvutavalt vaadata kiilus 1.

Eesti televisiooni ajaloo kokkuvõtlikku analüütilist käsitlemist raskendas asjaolu, et meediumi arengut pole seni kuigi põhjalikult ega süsteemselt uuritud. Akadeemilised uuringud (v.a Tatjana Elmanovitši tööd) nõukogude perioodist sisuliselt puuduvad, viidata võib vaid enamasti mälestustele tuginevatele käsikirjadele (Bernhard Viidingu, Ülo Ojatalu, Rein Varraku kogutud materjalid, Leopold Piibu, Voldemar Lindströmi ja Hillar Peebu käsikirjad). Varasemast perioodist on Irene Lään ja Voldemar Lindström kogunud mälestusi filmilindile, Voldemar Lindström on pannud kokku väikesed mälestusteraamatud Valdo Pandist (2001) ja Toomas Ubast (2003), ilmunud on ka ETV endise juhi Enn Anupõllu mälestused (2005). Killukesi tele- ja filmirežissööride ning teleteatri ja -filmiloomingust saab kokku korjata Sirbis ja selle eelkäijates ilmunud artiklitest ning Teater. Muusika. Kino veergudelt. Tänuväärse tagasivaate teleteatri 40 arenguaastale tegid viies saates Vilja Palm, Terje Pöder ja Tiia Prou (1996). Televisiooni juubeliaastatel on ajalugu tagasivaatavalt käsitletud mitmetes saatesarjades (Mati Talvik, Enn Eesmaa, Ilmar Raag, Reet Oja, Vilja Palm).

Meedia üldisema arengu raamides on paremini läbi töötatud siirdeperiood (Epp Lauk, Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Margo Veskimägi jt) ning avalik-õigusliku ringhäälingu kujunemine ja probleemistik (Hagi Šein, Raivo Suni, Aune Unt, Maarja Lõhmus, Andri Maimets, Brit Tomingas, Andres Jõesaar). Eestis pool sajandit tegutsenud televisiooni kohta on seni kaitstud kuus kandidaadi- ja magistritööd (Tatjana Elmanovitš, Ülle Toode, Raivo Suni, Hagi Šein, Aune Unt, Andres Jõesaar), avaldatud on mõned siirdeperioodi käsitlevad ülevaated (Margo Veskimägi, Hagi Šein, Maarja Lõhmus), ilmunud on kimp ETV statistika- ja faktoloogiavihikuid (Voldemar Lindström, Hagi Šein, Renita Timak) ja ETV tähtpäevatrükiseid. Riiklik statistika on olnud mõneti katkendlik ja ebajärjekindel, seevastu on TNS Emori (BMFi) töö telemaastiku kujunemise ja auditooriumi käitumise uurimisel olnud süsteemne alates 1993. a (Baltic Media Books). Kuigi auditooriumi sotsioloogilisi uuringuid tehti alates 1965. a suhteliselt järjepidevalt, on nende tulemusi vähe publitseeritud. Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond on koostanud kaks olulist kogumikku (1978, 2001). Kaaluka osa allikatest Eesti teleajaloo uurimiseks moodustavad ka enam kui 30 aasta jooksul kirjutatud diplomi- ja bakalaureusetööd TÜs, TPÜs/Tallinna Ülikoolis, Concordia ja Audentese Ülikoolis.

Püsivalt kutsetööna televisiooni ajaloo ja arengu küsimustega tegelevaid teadlasi ega teadusasutusi pole Eestis televisiooni 50-aastase ajaloo jooksul olnud. Seetõttu on palju tööd tegemata – televisiooni organisatsiooniline areng, programmide kujunemine, žanrite ja tehnika areng, tähelepanu väärivate ajakirjanike ja režissööride looming on veel põhjalikumalt käsitlemata. Kirjutamata on Eesti Telefilmi ajalugu ja üldistamata telefilmi koht Eesti filmikultuuris. Sama võib öelda teleteatri kohta. Põhjalikku käsitlust ootab ka ringhäälingupoliitika areng viimase kümmekonna aasta jooksul ja 1990. aastate avalik diskussioon televisiooni kohta, mis peegeldaks nüüdisaegse telemaastiku kujunemise vastuolulisi protsesse Eestis. Kahjuks pole ka sisulisi uurimusi erakanalite arenguloost. Parata pole, ent palju on haihtunud eetrisse jälge jätmata, osa kadunud koos nendega, kes mäletasid.

Kiil 1. ETV arenguloo teadaolevad periodiseeringud

Aasta	Hillar Peep: 1955–1990				Voldemar Lindström: 1955–1995	Aune Unt: 1955–2003		Renita Timak: 1955–2004	Hagi Šein: 1955–2005		Aasta
1955	Avastuste, imede aeg				Sünniaastad					Algus	1955
1956											1956
1957	Liikuva ülekandajaama aeg	Teatriaeg				Tervikliku teleprogrammi väljakujunemine	Television ENSV MN alluvuses	Põhižanrite kujunemine televisioonis	Tallinna Televisiooni-stuudiost Eesti Televisiooniks	Professionaalse televisiooni kujunemine	1957
1958											1958
1959											1959
1960											1960
1961											1961
1962											1962
1963											1963
1964											1964
1965	Uue maja aeg				Uus pööre, uued võimalused – telepublitsistika võidukäik			Eesti telepublitsistika kuldaeg	Professionaalse televisiooni algus	1965	
1966										1966	
1967										1967	
1968										1968	
1969	Värvi aeg	Filmi-võtete aeg			Üleminek värvi-programmidele	Television liidulis-vabariiklikus alluvuses		Televisioni žanriline areng stagnatsiooni- ja etteantud raamides	Mittme-värviline telepilt	Television nõukogulikes raamides	1969
1970											1970
1971											1971
1972											1972
1973											1973
1974											1974
1975											1975
1976											1976
1977											1977
1978											1978
1979	Video-filmi aeg				Stabiilse arengu periood			Televisioni žanriline areng tugeva tsensuuri tingimustes		Nõukoguliku televisiooni lõppfaas	1979
1980											1980
1981											1981
1982											1982
1983											1983
1984											1984
1985											1985
1986											1986
1987											1987
1988											1988
1989	Iseseisvunud Eesti uuenev televisioon							ETV siirdeaja alguses	Laulva revolutsiooni aeg	Television ajaloo pöördehetkel	1989
1990											1990
1991											1991

Jätub...

JÄRG: Kiil 1. ETV arenguloo teadaolevad perioodiseeringud

Aasta	Hillar Peep: 1955–1990	Voldemar Lindström: 1955–1995	Aune Unt: 1955–2003		Renita Timak: 1955–2004	Hagi Šein: 1955–2005	Aasta
1991		Iseseisvunud Eesti uuenev televisioon	Televisioon iseseisvas Eestis	ETV monopoolse telejaamana	Avalik-õiguslikuks telekanaliks	Televisioon siirdeperioodil	1991
1992							1992
1993							1993
1994				Erakanalite algus			1994
1995							1995
1996						1996	
1997			Uuendused ETV žanriarengus			1997	
1998						1998	
1999			Tunnuslike omasaadete teke erakanalites			1999	
2000						Kriitiline arengufaas	2000
2001							2001
2002			Selgem žanriline eristumine				2002
2003						Stabiliseerumine	2003
2004							2004
2005							2005

Allikad: Lindström 1995; Peep 2004; Unt 2003; Timak, Meeri 2005; Šein 2002

Sellel foonil esitab autor oma tänase arusaama televisiooni arengukäigust Eestis, periodiseerides seda alates 1955. a järgmiselt:

I arenguperiood 1955–1970: professionaalse televisiooni loomine Eestis, Tallinna Televisioonistuudiost Eesti Televisioonini:

- 1955–1957 algus;
- 1957–1961 teleorganisatsiooni loomine;
- 1961–1965 teleajakirjanduse teke;
- 1965–1970 professionaalse televisiooni algus.

II arenguperiood 1970–1991: televisioon nõukogulikes raamides, tootmisorganisatsiooni kujunemine poliitilise ja ideoloogilise surve tingimustes:

- 1970–1975 tootmisorganisatsioonile üleminek;
- 1975–1980 toimetusteleviiooni kehtestamine;
- 1980–1987 nõukoguliku televisiooni lõppfaas;

Televisioon ajaloo pöördehetkel 1987–1991: ärkamisaeg, üleminek nõukogude ajast siirdeühiskonda.

II arenguperiood 1991–2005: televisioon siirdeühiskonnas, demokraatliku riigi telesüsteemi kujunemine Eestis:

- 1991–1995 telemaastiku struktuurimuutus;
- 1995–1999 kanalite kujunemine;
- 1999–2002 valdkonna kriitiline arengufaas;
- 2002–2005 valdkonna stabiliseerumine.

Järgnevas tekstis põhineb suur osa faktilisest materjalist kolmel allikal: Voldemar Lindströmi koostatud ETV faktoloogial 1955–1995 (Lindström 1995), Hagi Šeini koostatud ETV faktoloogial 1990–2004 (Šein 2002 ja isiklik arhiiv) ning Renita Timaku ja Heiki Meeri toimetatud faktologiavihikul (Timak & Meeri 2005). Teksti parema loetavuse huvides pole faktoloogilistele allikatele järgnevas viidatud. Kõigile muudele allikatele on nõuetekohased viited tehtud.